

T.JO‘RAYEV, D.TOJIBOYEVA

IQTISODIYOT NAZARIYASI

TOSHKENT

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

T.JO‘RAYEV, D.TOJIBOYEVA

IQTISODIYOT NAZARIYASI

KO‘RGAZMALI VA TARQATMA MATERIALLAR

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim
vazirligi tomonidan oliy o‘quv yurti talabalari uchun o‘quv qo‘llanma
sifatida tavsiya etilgan*

(QAYTA NASHR)

(I QISM)

TOSHKENT – 2014

UO‘K: 336.63+346.26
KBK 65.290-93+65.9(5U)09
J-13

J-13 T.Jo‘rayev, D.Tojiboyeva. Iqtisodiyot nazariyasi (ko‘rgazmali va tarqatma materiallar). (Qayta nashr). 1-qism. –T.: «Fan va texnologiya», 2014, 332 bet.

ISBN 978–9943–10–550–8

Mazkur qo‘llanma iqtisodiyotni nazariy jihatdan o‘rganishda jahon tajribasidan kelib chiqib, iqtisodiy kategoriyalar, bozor iqtisodiyotining qonuniyatlari, amal qilish mexanizmi, iqtisodiy jarayonlar dinamikasini o‘zlashtirishni yengillashtirish, fanning mazmunini chuqurroq tushunishga yordam berish maqsadida tayyorlangan. Qo‘llanmada iqtisodiyotdagi asosiy masalalar, muammolar, yetakchi nazariy maktablar, yo‘nalishlar va ularning namoyandalari fikrlari, konsepsiyalari hisobga olingan. Unda iqtisodiyot nazariyasi fanining o‘quv dasturda o‘rganish ko‘zda tutilgan barcha mavzulari qamrab olingan.

Qo‘llanma mantiqan bir-biri bilan bog‘langan ikki qismdan iborat bo‘lib, unda iqtisodiyotning umumiy asoslari va bozor iqtisodiyotiga oid ko‘rgazmali va tarqatma materiallar berilgan.

Qo‘llanmani tayyorlashda Respublika Prezidenti I.A.Karimov asarlaridan, Respublika qonunlari va boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlardan hamda mamlakat iqtisodiy hayotiga tegishli rasmiy statistik ma‘lumotlardan o‘z o‘rnida foydalanilgan.

Qo‘llanma oliy o‘quv yurtining barcha yo‘nalishdagi bakalavrlari va iqtisodiyot nazariyasi fanidan dars beruvchi o‘qituvchilarga mo‘ljallangan. Shu bilan birga undan magistratura talabalari, tadqiqotchilar va hozirgi zamon iqtisodiyot nazariyasining muammolarini o‘rganishga qiziquvchi kitobxonlar foydalanishi mumkin.

UO‘K: 336.63+346.26
KBK 65.290-93+65.9(5U)09

Taqrizchilar:

Sh.Shodmonov – iqtisod fanlari doktori, professor;

U.Gafurov – iqtisod fanlari nomzodi, dotsent;

P.Hoshimov – iqtisod fanlari nomzodi, dotsent;

K.Umarov – iqtisod fanlari nomzodi, dotsent;

B.Xajiyev – iqtisod fanlari nomzodi, dotsent.

ISBN 978–9943–10–550–8

© «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2013.

© «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2014.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti har bir kishidan qanday kasb egasi bo'lishidan qat'i nazar, iqtisodiy mushohada yuritish va shu asosda xulosa chiqarishni o'rganishni talab qiladi. Bo'lg'usi iqtisodchilardan esa voqeliklarni, iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish va ulardan tegishli xulosa chiqarish bilan chegaralanmay, iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tanlovning eng optimal variantlarini amalga oshirish, buning uchun chora-tadbirlar ishlab chiqish, bilganlarini joriy qilish layoqatiga ega bo'lishni talab qiladi.

Fanni o'rganishda talabalarni tahliliy xulosa chiqarishga o'rgaish – eng muhim masala hisoblanadi. Tahliliy xulosa chiqara oladigan odam mustaqil fikrlaydi. Mustaqil fikrlaydiganlar doimo izlanadi, ularning fikri-o'ylari, ijodiy, mehnati tufayli jamiyatda fan-texnika taraqqiyoti yuz beradi.

Demak, talabalarining mustaqil fikr yuritishi, hayotda yuz beradigan turli muqobil variantlar ichidan eng maqbulini tanlashni o'rganishi hozirgi zamon talabidir.

O'qish, o'rganish idrok qilish, xayolan qayta jonlashtirish bilan chambarchas bog'liq. Hayot tajribasi ko'rsatadiki, inson o'zi ko'rib, tasavvur qilgan narsani to'liq o'zlashtiradi. Avtomobil yoki traktor haqida qancha o'qigan, og'zaki eshitgan bo'lmang, o'zini ko'rib, mashq qilmay, ularni boshqarib bo'lmaydi. Inson tabiatan shunday yaratilgan ekanki, u biron narsani o'rganishi uchun uni tasavvurida jonlantira bilishi kerak ekan. Shuning uchun ham fanni o'rganishda turli vositalar, tasvir, maket, rasm, chizma va boshqa shu kabilardan foydalaniladi, ya'ni ta'limning ko'rgazmaliligi ta'minlanadi.

Ta'limning ko'rgazmali uslublarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular og'zaki ifodalash uslubi bilan u yoki bu darajada uyg'unlashib ketadi.

Obyektiv borliqdagi qonuniyatlar so'z va ko'rgazmalilikning chambarchas bog'liqligini amaliyotda birgalikda qo'llashni taqozo etadi. Demak, so'z va ko'rgazmalilik aloqasining xilma-xil shakllari mavjud. Bunda ta'lim vazifasi, mavzuning mazmuni, mavjud ko'rgazmali vositalarning xarakteri, o'quvchi-talabalar tayyorgarligi darajasidan kelib chiqib, ularni oqilona uyg'unlashtirishdan iborat.

Taraqqiyotning o'zi bir tomondan fanni chuqur o'zlashtirishni zarur qilib qo'ysa, ikkinchi tomondan turli-tuman yangi usullarni qo'llash, ko'rgazmalilikni oshirish, texnik vositalardan foydalanish, ularni qo'llashni takomillashtirish orqali bilim olishni osonlashtirish, uni qiziqarli jarayonga aylantirishga yordam beradi.

Ko'rgazmali qurollar yordamida bir vaqtning o'zida muhokama qilinayotgan savolni, axborotni ham eshitish, ham ko'rish orqali qabul qilish shubhasiz talabalarning puxta bilim olishlariga yordam beradi.

Iqtisodiy fanlarning boshqa fanlardan ajralib turadigan tomoni ham shundaki, u faktlar, ma'lumotlar, raqamlar bilan ish ko'radi. Iqtisodchidan ular bilan ishlay bilish, qo'ygan maqsadga erishish uchun hisob-kitob, matematik amallar, kuzatishlarni amalga oshirish, ularning dinamikasi (o'zgarishi)ni o'rganish asosida xulosalar chiqarish, qaror qabul qilish ko'nikmasiga ega bo'lish talab qilinadi.

Bu o'z navbatida iqtisodiy fanlarni chuqur o'rganish, imkon qadar real voqelikka yaqin tajribalar o'tkazish, nazariy qonun-qoidalarni sinab ko'rishni zarur qilib qo'yadi. O'tilayotgan darsda talabalarga axborot yetkazish, ular darsni puxta o'zlashtirishlari va faol qatnashishlarini ta'minlashda tarqatma materiallarning ahamiyati katta.

Darslarda tarqatma materiallardan foydalanish tobora keng qo'llanilmoqda. Tarqatiladigan materialning muhim ijobiy tomoni shundaki, u bevosita talabaning qo'lida bo'lib, ko'rgazmali qurollarning uzoqdan ko'rsatilishi kamchiliklardan holi qiladi.

Axborot ko'lami katta bo'lgani sababli qisqa vaqt ichida barcha axborotni talabalarga to'liq yetkazib berish qiyin. Bunday paytda axborotni tarqatma material sifatida yetkazib berish muhim rol o'ynaydi. Tarqatma materiallarni maqsadi, mazmuni jihatdan shartli ravishda:

- a) axborot beruvchi;
- b) topshiriq beruvchi;
- d) bilimni nazorat qiluvchi turlarga ajratish mumkin.

Mazkur o'quv qo'llanma yordamida tarqatma materiallarni mavzuni o'rganishdan qo'yilgan maqsadga ko'ra turli variantlarda qo'llash mumkin.

Ma'lumki, iqtisodiy fanlarning xususiyatidan kelib chiqib, ularni o'rganishda markaziy o'rinni masala, mashq yechish egallaydi.

Birinchidan, masala, mashq yechish fanni o'rganishning bosh maqsadi – olingan bilimni amaliyotda qo'llash imkonini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, talabalarning bilim olishdagi faolligi ortadi.

Uchinchidan, ularning mustaqil fikrlash darajasini oshiradi.

Shuning uchun ham masala so'ziga faqat hisob-kitob asosida topshiriqni bajarish, javobini aniqlash emas, balki fikr yuritish obyekti sifatida qaralishi bejiz emas. Aytaylik, yechimini kutayotgan masalalar, hal qilinishi zarur masalalar va shu kabilar.

Mashqlar mushohada qilish, xulosa chiqarishga o'rgatish bilan birga vaqtni tejash, ayrim masalalarda ikkilanib turgan talabalarni to'g'ri javob topishga o'rgatish imkonini beradi.

Masala va mashqlar hisob-kitob qilishni taqozo qiladi. Bu esa o'quvchi, talabalarda aniq miqdorlar, raqamlar yordamida qonun va kategoriyalarni

tushunishni osonlashtiradi. Chunki iqtisodiyotni nazariy jihatdan o'rganishda ko'pincha ilmiy abstraksiyadan foydalaniladi. Ko'pchilik o'quvchi-talabalar ilmiy abstraksiya metodini tezda tushunaverishmaydi. Matematik ifodalar orqali iqtisodiy hodisalarni o'zaro bog'lanishini tushunish esa oson. Shuni hisobga olib, kitobda iqtisodiyot nazariyasi fanidan har bir mavzu bo'yicha masala va mashqlar tayyorlangan va o'ziga xos topshiriq sifatida testlar javobi bilan berilgan.

Masala-mashqlarni mustaqil yechar ekansiz, unga sarflagan intellektual energiyangiz va vaqtingizga achinmaysiz. Chunki ular iqtisodiyot muammolarini chuqur o'rganishga katta yordam beradi.

Masala-mashqlarning javobini qidirishga oshiqmang. Berilgan masala-mashqni o'zingiz mustaqil yechib, uning javobi to'g'riligini bilgach intellektual jihatdan qoniqish hosil qilish, zavqlanish nashidasi o'zgacha bo'ladi. Bunday tuyg'uni totib ko'rishdan o'zingizni bebahra qoldirmang.

Qo'llanmani tayyorlashda Respublikamizda qabul qilingan qonunlar, me'yoriy hujjatlar, Prezidentimiz asarlaridan, mamlakatimiz iqtisodiy hayotiga tegishli rasmiy statistik ma'lumotlardan foydalanilgan.

Qo'llanma talabalarga fanni puxta o'zlashtirishlari uchun ko'mak bersa, professor-o'qituvchilarga dars jarayonini va mustaqil ta'lim olishni zamonaviy interfaol usullarni qo'llab tashkil etishga yordam beradi.

Qo'llanmadan elektron materiallar, virtual stendlar va boshqa shu kabi-larni tayyorlashda, dars jarayonida axborot-kommunikativ texnologiyalarni qo'llashda keng foydalanish mumkin.

Mazkur kitob qo'llanmaning birinchi qismi bo'lib u iqtisodiy taraqqiyotning umumiy asoslari hamda bozor iqtisodiyotining mazmuni va uning asosiy qonun va kategoriyalarini o'rganishga qaratilgan mavzularni qamrab olgan.

Bunday turdagi qo'llanma iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'zbek tilida birinchi marta qayta nashr qilinmoqda. Mualliflar u haqda bildirilgan maslahatlar va fikr-mulohazalarni kutadi va bajonidil qabul qiladi.

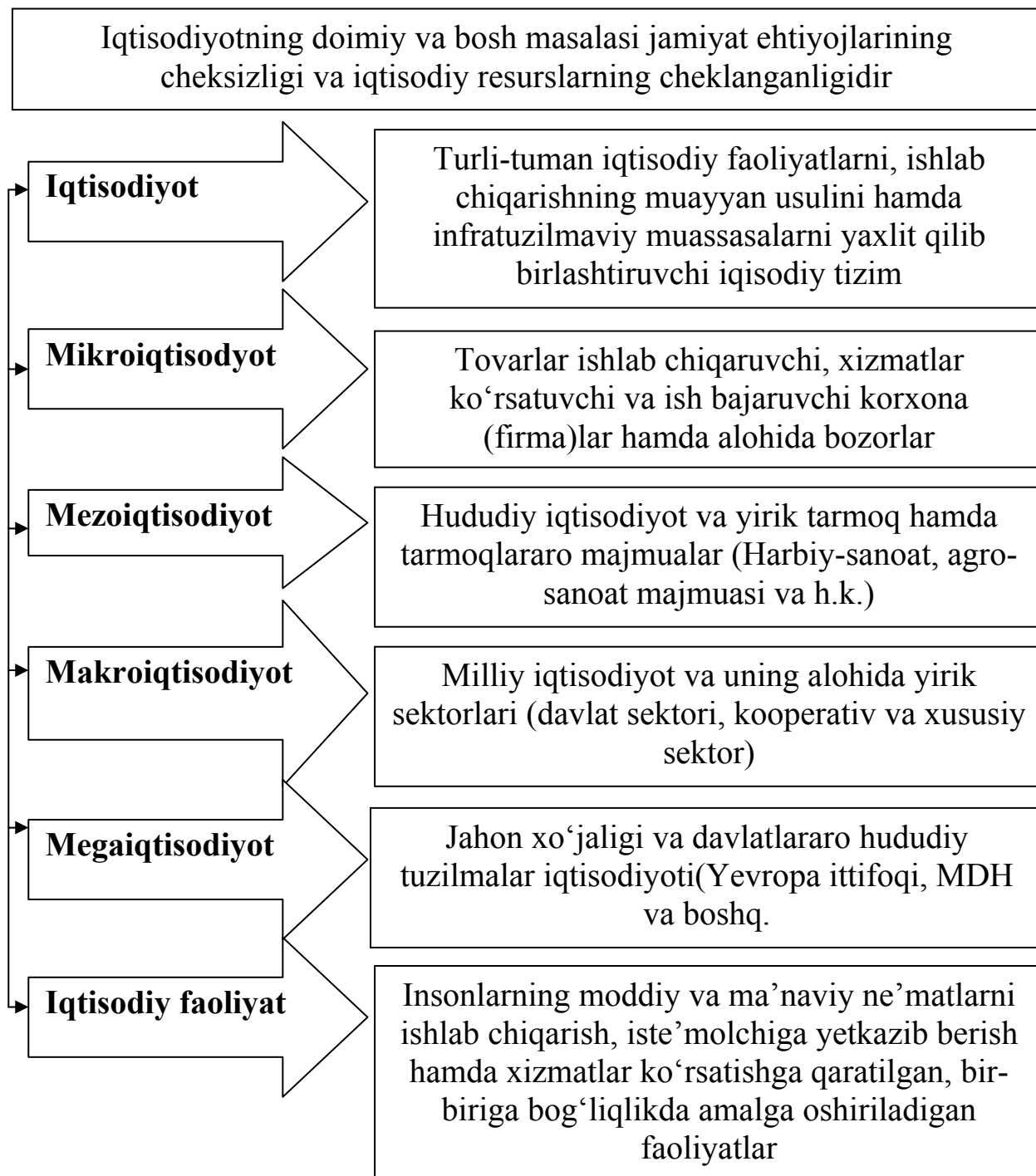

I BO‘LIM. IQTISODIY TARAQQIYOTNING UMUMIY ASOSLARI

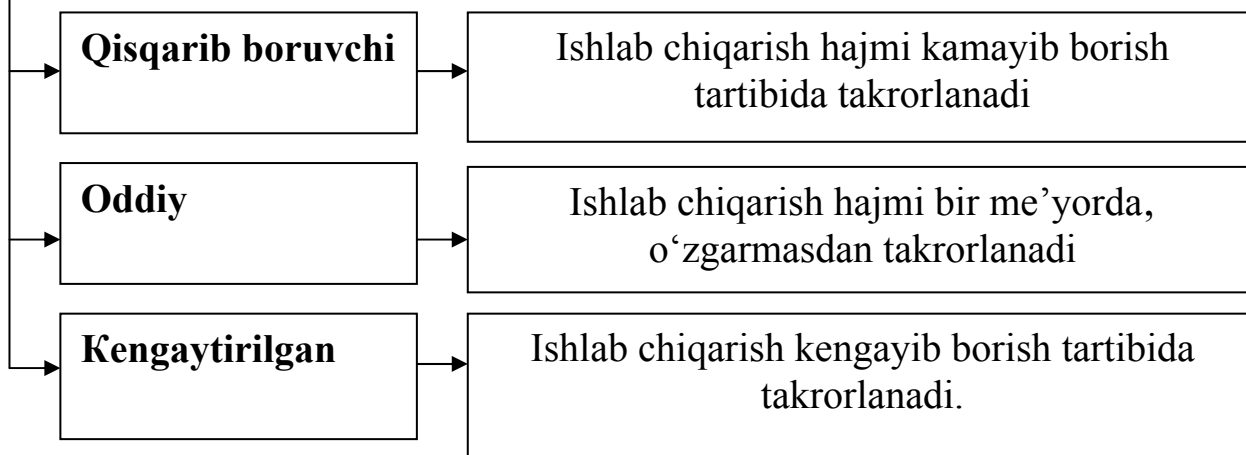
1-MAVZU. IQTISODIYOT NAZARIYASI FANINING PREDMETI VA USLUBI

1-§. Iqtisodiyot va uning asosiy muammolari

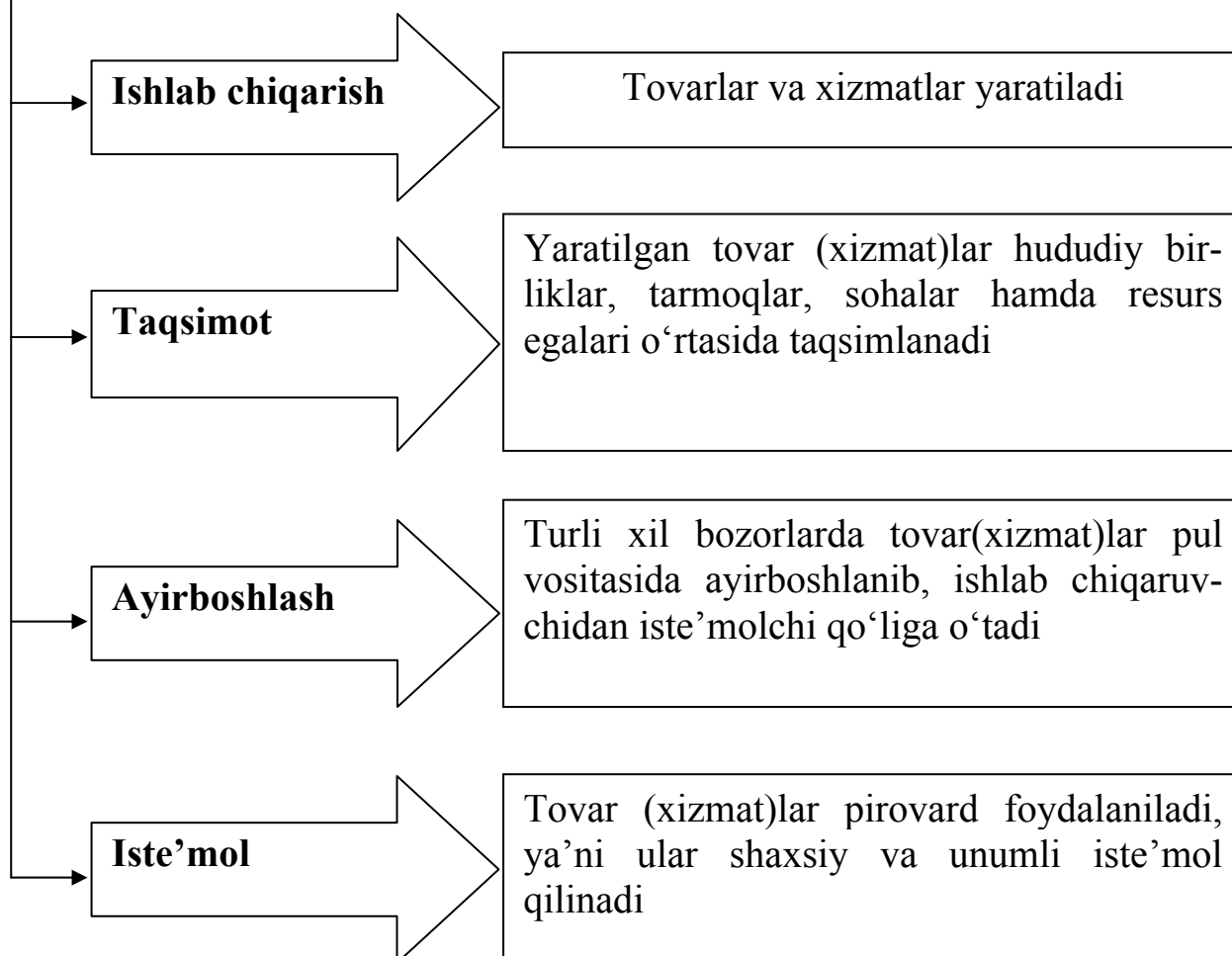

Takror ishlab chiqarish – ishlab chiqarishning yangidan boshlanib va qaytadan to‘xtovsiz takrorlanib turishi.

Takror ishlab chiqarish turlari

Takror ishlab chiqarish bosqich (faza)lari

Infratuzilma – bu ishlab chiqarish va ayirboshlashni me'yorida amalga oshirish hamda kishilarning turmush kechirishining umumiy shart-sharoitlarini tashkil qiluvchi sohalar

**Infratuzilma
turlari**

- ishlab chiqarish infratuzilmasi;
- ijtimoiy infratuzilma;
- bozor infratuzilmasi;
- qishloq xo'jaligi infratuzilmasi

Iqtisodiyotning asosiy muammosi –
bu iqtisodiy resurslar cheklanganligi sharoitida jamiyatning cheksiz ehtiyojlarini qanday qilib to'laroq qondirib berish mumkinligi to'g'risidagi masaladir.

**Iqtisodiyotning
asosiy
muammosini hal
qilish yo'llari**

Iqtisodiy resurslar miqdorini ko'paytirish;

Resurslar unumdorligini oshirish;

Resurslardan foydalanishning turli xil variantlaridan eng samaralisini tanlash;

Resurslarni samarali uyg'unlashtirish;

Ehtiyojlarni cheklash

2-§. Iqtisodiyot nazariyasining fan sifatida shakllanishi

Iqtisodiy bilimlarning paydo bo'lishi

• Miloddan avvalgi davrdagi qadimgi Misr, Hindiston, Xitoy, Yunoniston, Rim va Sharq mutafakkirlari (Xammurapi, Manu, Konfutsiy, Ksenofont, Platon, Aristotel, Varran, M.Katon, Kolumella va boshqalar)ning iqtisodiy qarashlari. Ular mehnat taqsimoti, yaratilgan mahsulot taqsimlanishi, boylikning vujudga kelishi, xo'jalik yuritish qoidalari, mehnatni tashkil qilish, yerga mulkchilik masalalariga o'z yondashuvlarini bayon qiladi.

• Miloddan keyingi dastlabki ming yillikdagi iqtisodiy qarashlar. Bu davrda iqtisodiy bilimlarning rivojlanishida muqaddas kitoblar («Qur'on», «Hadis») hamda O'rta Osiyo va Sharqning buyuk allomalari qarashlari alohida o'rin tutgan.

Ular inson ehtiyojlari (Forobiy), daromadlar va xarajatlar muvozanati (Ibn Sino), pulning kelib chiqish sabablari (Abu Rayhon Beruniy), jamiyatdagi mehnatning roli, moddiy ne'matlarning xususiyatlari, pul va uning vazifalari (Yusuf Xos Hojib) jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishi, davlat moliyasi, soliqlarni belgilash tartibi (A. Navoiy), insonlarning ishlab chiqarish faoliyati, mehnat va uning jamiyatdagi roli, tovar qiymati va iste'mol qiymati, ayrboshlash jarayoni, tarixiy-ijtimoiy taraqqiyot prinsiplari (Ibn Xoldun) kabi masalalarga o'z munosabatlarini bildirishgan.

Iqtisodiyot nazariyasi ko'pgina mamlakatlarda milliy bozorlarning qaror topishi va jahon bozorining vujudga kelishi sharoitida (XVI–XVII asr) iqtisodiy bilim va qarashlarning yaxlit tizimi sifatida «siyosiy iqtisod» nomi bilan mustaqil fan sifatida shakllana boshladi.

«Siyosiy iqtisod» yunoncha so'zdan olingan bo'lib, «politikos» – ijtimoiy, «oykos» – uy, uy xo'jaligi, «nomos» – qonun degan ma'noni anglatadi. Fransuz iqtisodchisi Antuan Monkret'en (1575–1621y.) birinchi marta «Siyosiy iqtisod traktati» (1615 y.) asarida bu fanni ilmiy jihatdan asosladi va u 300 yildan ortiq vaqt davomida shu nom bilan rivojlandi.

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi <https://kitobxon.com/uz/asar/696> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси <https://kitobxon.com/uz/asar/696> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/696>